

## איווט לוריא: פרוסט ולונאצ'ארסקי

אנאטולי ואסילביץ' לונאצ'ארסקי (1873–1933), ידידם של לנין וגורקי ומי שהיה משך שתיים-עשרה שנה קומיסר-החינוך הסובייטי, ידוע היטב כפילוסוף, כמבקר ספרותי ואמנותי, וכמחזאי. האיש היה מבעלי-ההלכה החשובים של התרבות הפרול-טארית החדשה, והוא גם מבקר מוכר של הספרות המערבית. העובדה שב-1963 פורסמו הכרכים הראשונים של כל כתביו: מעידה שאף בזמן האחרון ממש היו הסובייטים שלמים עם לונאצ'ארסקי. תרגום אנגלי של כתריסר ממסותיו שהוציאו הסובייטים, על ספרות ואמנות,<sup>2</sup> מלמד כי לכמה מרעיונותיו מבקשים הם לעשות מהלכים במישור הבינלאומי. מהדירו של כרך זה, א. לפדייב, מגדיר במבוא שלו את לונאצ'ארסקי כ"אחד האידיאולוגים הדגולים ביותר של החברה החדשה" וכ"איש מלומד עד להדהים" (ע' 5). אחת המסות הנבחרות הללו, העוסקות בסופרי-חוץ שנחשבו ראויים לתרגום, היא מסה על מרסל פרוסט. בשים לב למעמדם היוצא-מגדר-הרגיל של לונאצ'ארסקי ופרוסט כאחד בעיני האינטליגנציה, איש-איש בארצו, יהיה בכך אולי משום תגלית וגירווי למחשבה בעת-ובעונה-אחת להכיר את דעתו של המבקר הסובייטי על גדול הסופרים של צרפת בדורנו.

ממש בתחילת המסה שלו, בדברו על "האופי הסוציו-ספרותי" של פרוסט (ע' 356), מודיע לונאצ'ארסקי לקורא הנבוך כי מחברו של חיפוש הזמן האבוד היה "בן-הבה נאמר, בן סביל-למשפחה בורגנית יהודית עשירה ביותר, קשורה קשר אמיץ לרוטשילדים" (ע' 357). בנקודה זו יש לומר שאולי פשוט קיבל לונאצ'ארסקי ידיעות בלתי-נכונות באשר לקשריו המשפחתיים של פרוסט. אך יהיו אשר יהיו הטעמים לקישורה של משפחת וייל (סבו של פרוסט מצד אמו היה נאחה וייל, סוכן-מניות יהודי עשיר) למשפחת רוטשילד, מן-הסתם שש על הזדמנות זו להוקיע את הנצר המנוון של הבורגנות הגבוהה ואת "העלאת-הגירה המדהימה של העבר, שהוא ממשך בה... בכל שבעים-ושבע הקיבות שלו ובה הוא מחדש בלי הרף את העבר הזה ומעמיק כביכול את משמעויותיו" (ע' 358). לדעת לונאצ'ארסקי, בהכרח היה פרוסט כותב "על העצים ועל האבנים"; דומה הדבר כאילו "פתאום אמר לבני-דורו: 'אני אתמודד לי לאחור-בצורה אסתגיסית, נוחה, חפשית, בחלוק-בית עצום רקום-משי על ספת-קטיפה עצומה-ואזכור את חיי בגילגולי הפירכוסים הכבושים של סם-הרגעה קל'" (ע' 358). תמונה זו של פרוסט ב"חלוק-בית רקום-משי על ספת-קטיפה עצומה" ודאי עוררה צליל מופר במוחות קוראיו של לונאצ'ארסקי, שכן-גם אם אין לונאצ'ארסקי אומר כן-הרי זו ממש דמותו של אוּבּלּוּמּוּבּ לְגוּנְצ'אָרֹוב ששום איש רוסי (בין סובייטי, בין טרום-סובייטי ובין מהגר) אינו יכול לראותו אלא בלבוש זה ובתנוחה זו דווקא, כהתגלמות האצולה המנוונת. בדרך כך קובע

המבקר הסובייטי תחילה את זיקתו ההדוקה של פרוסט לרכושנות היהודית, אחר-כך הוא מתארו לא רק כאדם אדיש אלא גם כשוטה, עד שלבסוף הוא מדמה אותו לאופלומוב, "האדם המיותר" כביכול, המופר לרוסים וגם בזוי קימעה בעיניהם. משעה שנקבע הדימוי של קאפיטאליסט אדיש ושוטה, שזוהה לונאצ'ארסקי ושואל איזה "פרוסטיאני מושבע" מיתי—וכפי הנראה בעליל, מערבי—מהי "הבשורה הספרותית, הפילוסופית, החברתית והמוסרית" של פרוסט. בקול האיש המצטייר למבקר הסובייטי כקורא המערבי הצדקני וחסר-האחריות, משיב לונאצ'ארסקי: "הוא אינו מלמד מאומה, אינו מוליך לשום מקום, ושום דבר מסוג זה [כלומר סוגיות ספרותיות, פילוסופיות, חברתיות, מוסריות] אינו מעורר בו אף שמץ ענין" (ע' 359). ואותו "פרוסטיאני מושבע" מגלה את תמהונו ואת אי-הבנתו הגמורה בשאלתו של לונאצ'ארסקי בהוסיפו מתוך רוגזה: "באמת, המארקסיסטים האלה!" אף כי מעשה-הסכלות של לונאצ'ארסקי יש בו כדי לבדת, חשובה יותר העובדה שאין הוא מסוגל להבין את חזונו המוסרי של פרוסט.

לאחר שהשמיץ ככה גם את פרוסט וגם את הפישורים האינטלקטואליים של הקורא המערבי, מגיע לונאצ'ארסקי אל החלק העיקרי של מסתו. ברגע זה דומה שהוא שוכח את ה"אדישות" של פרוסט, את "העלאת-הגירה של העבר", את האופלומוביזם שלו. עכשיו הוא משבח את "הקסם [של פרוסט] ואת עצם התמצית של המעשה היוצר שלו, [שהוא] הזכרון". הוא מקלס את "הדמיון, הסיגנון, ולפרקים כוח-ההמצאה הטהור" של פרוסט (ע' 360), הממלאים תפקיד נכבד ביצירתו של הסופר. הוא מדבר על "הסובייקטיביזם הריאליסטי, המעודן, הראציונאליסטי עד מאד והחושני ביותר, של המאה השבע-עשרה" (ע' 363), המצוי בחיפוש. לאמיתו של דבר, בכל מסתו כולה מדגיש לונאצ'ארסקי את הסובייקטיביזם של פרוסט, את "העונג שממציא מעשה-האמנות היוצר" (ע' 363). אך אם גם מציין הוא כי "אמן מופלא זה ביקש לשוות לדבר כולו [!] איזו אחדות של סגנון", על-כרחו הוא מוסיף שאם גם "הכניס [פרוסט] שיטה מסוימת של חלוקת השלם לחלקים גדולים" הרי לא נעשה הדבר "בהצלחה שלמה מן הבחינה האמנותית" (ע' 362). דרך-אגב, לאחר שרק עמודים אחדים קודם-לכן קורא לונאצ'ארסקי לפרוסט ריאליסט (ע' 360), הוא סותר את עצמו בראותו במחבר החיפוש "אימפרסיוניסט" (ע' 362). אף שבחלק הזה העיקרי של המסה על פרוסט דומה כאילו נתפס לונאצ'ארסקי לקסמו של מחבר החיפוש, בסופו של דבר הוא רואה ב"ספרים הנפלאים" האלה מעין "סינימאטוגרף של זכרונות-תיוהוא [של פרוסט]" (עמ' 64–363). לדעת לונאצ'ארסקי, הרי פרוסט מפליא כאן לעשות: "כשהוא שוכב במיטה, קולמוס בידו, מתמכר הוא באמת למין תהליך סינימאטוגרפי יוצר המדבר באותה מידה של עצמה אל העין, האוזן, השכל והרגשות. הוא משחק בתפקיד של עצמו והסרט הזה, חיי, מופק ברוחב-יד, עמקות ואהבה שלא היו כדוגמתם" (ע' 364). במידה שלונאצ'ארסקי נשאר יורש למורשת המבקרים הרוסיים המכונים אזרחיים או ראדיקליים (בלינסקי, דוברוליובוב וכיו"ב), הרי הדעה שחיפושו של פרוסט אחר הזמן האבוד אין לו ענין בבריאה מחודשת של תקופה

אלא רק בזו של חייו הוא בהכרח היא מביכה. אין צריך לומר כי את אחת הפגמות בתפיסתו של לונאצ'ארסקי יכולים אנו לראות בפירוש שהוא נותן ליצירת הענקים של פרוסט (שאיננה רק בריאה מחודשת של תקופה שלמה אלא של עולם רוחני שלם) כהתנסות חוזרת סובייקטיבית עד מאד בעבר.

בתרגום האנגלי של המסה המדוברת לא ניתנו שום הבהרות מסוג ביוגרפי או מחקרי. אולם הערות מתפימות מאת עורך אחד, ר. מ. סאמארין, נוכל למצוא במהדורת כל כתביו של לונאצ'ארסקי ברוסית (כרך ו, ע' 570).<sup>3</sup> מן ההערות אנו למדים כי מסה זו על פרוסט היא ההקדמה לתרגום הרוסי של חלקים מתוך החיפוש<sup>4</sup> וכי זוהי גם יצירתו האחרונה של לונאצ'ארסקי. את השורות האחרונות למסה בלתי-גמורה זו הכתיב לונאצ'ארסקי ב-24 בדצמבר 1933, יומיים לפני מותו.

לפי הערות אלו הפלולות במהדורה הרוסית של כל כתבי לונאצ'ארסקי, לא די שהיה המבקר מעוניין ביותר במאגנום אופוס של פרוסט אלא גם כתב לפני כן שני מאמרים עם מותו של פרוסט ב-18 בנובמבר 1922. אף כי נשתמר העתק מודפס במכונת כתיבה מאחד המאמרים האלה של לונאצ'ארסקי, "מותו של מרסל פרוסט", בגמ"מ ממ"ל (גנון-המפלגה המרכזי של המכון למארכסיזם-לניניזם), הרי מעולם לא פורסם ורק ציטוט ממנו מובא בהערות הנ"ל. ככל שאפשר לדון על-פי ציטוט קצר כל-כך, נראה הדבר כי מאמר זה שלא נתפרסם על מותו של פרוסט ביטא בסך-הכל יותר הערכה לפרוסט מן המסה שנתפרסמה כמבוא לתרגום הרוסי של חיפוש. וכך כותב לונאצ'ארסקי במאמרו, "מותו של מרסל פרוסט":

על-פי דרכו הערבה והאטית, בפרטים אי-ידי, תוך שהוא עובד במיקרוסקופ ובאזמל ובטבלת-הצבעים המגוונת והמעודנת ביותר, מעלה לפנינו פרוסט נופים שלא היו כמותם לדקות ולניחות, כמו גם תיאורים יקרי-מציאות בהחלט של מצבי-נפש... פרוסט מצליח הצלחה מזהירה בכל הדיוקנים שלו, הגם שהם כתובים בפירוט מופלג, והנפשות, שהן כשלעצמן אינן מעניינות במיוחד, מוצגות מכל הזוויות ובלי כל... הופך אתה דף אחר דף ושותה ממש את הפרוזה הזאת הנפלאה, גם אם היא צמיגה כלשהו... (כרך ו, ע' 570).

אפשר שרב-משמעות ביותר הוא הדבר שמסה זו דווקא, שהיא אולי עתירת-השבחים ביותר, היא שלא נתפרסמה מעולם.

לפי ההערות של לבדייב, נכתב גם מאמר שני אחרי מותו של פרוסט. אך, להבדיל ממאמר-הזכרון הקודם, זה השני נתפרסם קודם.<sup>5</sup> שמו של לונאצ'ארסקי אינו מופיע, רק ראשי-התיבות שלו א. ל., ואין זו אלא רשימה קצרה שנדפסה תחת התצלום של מרסל פרוסט. דומה כי מובאת היא בלי השמטות בכל פתבי: "אנו מפרסמים את תמונת-הדיוקן של הסופר המפורסם ביותר מרסל פרוסט, שנפטר לא מכבר. הרומן הגדול של פרוסט, בחיפוש הזמן האבוד, משך תשומת-לב כללית בהדרת-סגנון בלתי-רגילה, שעצמתה נגלתה במיוחד בנופים ובניתוח הדק-מן-הדק של תופעות פסיכו-לוגיות. בד-בבד עם כך הקים פרוסט לחיים שורה שלמה וכבירה של טיפוסים שונים, בעיקר מחוגים אריסטוקרטיים ומפני לווייתם. אם גם היה פרוסט מעריץ מופלג של צרפת האריסטוקרטיית, בכל-זאת הצביע בעדינות על ליקוייה, ובבלי הדעת חשף

לפעמים את חוסר-הטעם שבחייה" (כרך ו, ע' 570).

גם במקומות אחרים במהדורה הרוסית של כל כתפי לונאצ'ארסקי אנו מוצאים פסקות אחדות המוקדשות לפרוסט. הנה כך במסה הקרויה בשם "לאן פניה של האינטליגנציה הצרפתית" (כרך ו, עמ' 75–267),<sup>6</sup> שוב מוזכר פרוסט אגב דיבור על אנדרה ז'יד ועל ואלרי. כאן, לאחר שהוא מדבר על פרוסט כאדם בעל "תרבות מעודנת ביותר", לונאצ'ארסקי קורא לו "סנוב בלתי-נסבל ונקלה מאין כמוהו" (ע' 171) ואינו מהסס לכתוב:

כמעט מחצית סדרת הרומנים המפורסמת שלו עוסקת, בחשבון אחרון, בעובדה שכל מיני אצילים מופרים-למחצה וערב-רב מנסים להיכנס לטרקלין זה או אחר, וכי איזו מרת X חושבת עצמה גבירה רמת-מעלה, אלא שאין מרשים לה לעבור את סף ביתה של מרת Y מפני שמרת Y שייכת לשכבה חברתית אחרת לגמרי. פרוסט מתאר את חולשתה של האריסטוקרטיה—אורח-חייה נשחת הוא למדי—אך דבר זה אינו מעלה ואינו מוריד. והעובדה שדוכס פלוני הוא קירח ודוכסית פלונית טיפשה אינה מונעתם מלהיחשב אלים או בני-אלים, שכלפיהם החברה הגבוהה הסנובית נוהגת התרפסות יוצאת-מגדר-הרגיל. (ע' 272)

אחרי-כן מוסיף לונאצ'ארסקי ומביע צער על שחרף תרבותו המעודנת ביותר יש לו לפרוסט אותה "פסיכולוגיה של משרת", פסיכולוגיה מבחילה שגרועה ממנה לא מצא אצל שום סופר מעולם. הוא תולה את יחסו של פרוסט בעובדה שחולה היה, שלא היה לו מגע רב עם החיים, עם הציבור, וכי "ריחוקו מן המציאות" אפשר ש"עודד בו את צרות-המוחים הנוראה הזאת והטביע בו את החותם האיום של שמרנות חברתית" (ע' 272).

בשים לב לאמור למעלה, מופתעים אנו מעט כאשר במאמרו "מכתבים מן המערב" (כרך ד, עמ' 417–372),<sup>7</sup> מגדיר לונאצ'ארסקי את פרוסט כ"אמן הפסיכולוגיה החברתית" (ע' 377). ובכל-זאת, באותו מאמר עצמו, אומר הוא גם שפרוסט הוא אולי הסופר "האפייני ביותר לספרות הבורגנית של זמננו" (ע' 397). אף שלונאצ'ארסקי מעניק למחבר של בחיפוש תג של "דיקאדנט", הריהו "חש גועל לבוכח הדקדקנות המופלגת בניתוחם של רגשות קטנוניים, שבגללה הסופר נאלץ להקדיש לא פחות ממאתיים עמוד להתנסות חולנית חוזרת באירוע של מה-בכך על-ידי גיבור שהוא נכה-רוח, נרפה, שמיתרי נפשו מתוחים מדי מילדותו" (ע' 397). תוך שהוא מציין את "הליריות השברירית, החולפת והניחוחית" של פרוסט, עדיין מביע לונאצ'ארסקי את תמהונו על כי "זכרונות אטיים אלה של איש חולה נעשו הספר הפופולארי ביותר בפאריז של זמננו. ולא זו בלבד! פרוסט יצר תנועה ספרותית, וכמה מן הסופרים הצעירים הבולטים ביותר של ימינו טבועים בחותמו" (עמ' 398–397). בשים לב לרימוזיו של לונאצ'ארסקי על פרוסט, שחלקם חיוביים ולפרקים מעמיקים חדור, תמוה הוא לכאורה שבמסה אחרת, "איפיון הספרות הצרפתית החדשה" (כרך ד, עמ' 37–427),<sup>8</sup> הוא מסתמך אך-ורק על דבריו השטחיים, הזולים והבוזיים ביותר של אנדרה ז'רמן על פרוסט, הלקוחים מן הספר מפרוסט עד דאדא (עמ' 30–429).

מעניין לציין שלונאצ'ארסקי—הנחשב אחד המוחות המעולים ביותר של זמנו ברוסיה הסובייטית—חוזר אל פרוסט שוב ושוב: במסת-המבוא למהדורה הרוסית של החיפוש; בשני מאמרים עם מותו של פרוסט; בשתי מסות על הספרות הצרפתית והאינטלי-גנציה הצרפתית, ובמאמר "מכתבים מן המערב". עם זאת, דומה שהוא מהסס קימעה (או אולי מפחד) בבואו להעריך את גדול סופריה של צרפת בזמנו: גלוי-וברור כי השקפתו המארקסיסטית של לונאצ'ארסקי על העולם אינה מניחתו לדון בלי משוא-פנים את האתיקה ואת האסתטיקה של פרוסט. ואולי בעמדתו זו של לונאצ'ארסקי נמצא במידה רבה ההסבר להערותיו דו-המשמעיות עד מאד והסותרות לעתים קרובות. אותה עמדה דו-משמעית יכולים אנו למצוא גם אצל מבקרים סובייטים בני-זמננו<sup>9</sup> המחזיקים בעמדתו הבקרתית של לונאצ'ארסקי כלפי פרוסט. הם רואים בו "מקונן [או מספיד] לאריסטוקראטיה הקבורה", סופר בורגני, קוסמופוליט ופורמא-ליסט.<sup>10</sup> אף כי שלושת הכינויים האחרונים אפשר מאד שכוחם יפה לגבי פרוסט גם במונחים שלנו, ברור הדבר שבפי מבקרים סובייטים יש למלים אלו מובן שלילי ביותר והן מציינות את החטאים החמורים ביותר שאפשר לטפול על סופר.

ב-1963, בעת דיון בינלאומי ב-"Nouveau roman", קם הסופר והמבקר הספרותי הסובייטי הנודע, קונסטאנטין אלקסנדרוביץ' פדין, דמות אדירת-כוח ביותר באינטלי-גנציה הסובייטית, וגינה בחריפות לא רק את ג'יימס ג'ויס ופראנץ קפקא אלא גם את מרסל פרוסט.<sup>11</sup> ודמות פחותה מזו באפקי הספרות הסובייטית, ו. דנייפרוב, דיבר מתוך זילזול על ההמוניות שבאהבת סוואן לאודט ובאהבת מרסל לאלברטין, תוך שתיאר את החיפוש כ"מדמנה של שחיתות".<sup>12</sup> לא ברור עדיין אם נוכל לקוות הרבה לשינויים אפשריים ביחסם של מבקרים סובייטים אל פרוסט. אך חובה עלינו לזכור כי מרסל פרוסט הוא הנחשב גדול המודרניסטים, לאחר ג'יימס ג'ויס, וכי ברוסיה<sup>13</sup> מרבים לדון בו ולבקר. אף-על-פי-כן, המעט שניתרגם מפרוסט לרוסית כמעט אינו מצוי לדורשיו, ולכן הדיונים נשענים בהכרח על עבודות-בקורת העוסקות בו; ורוב העבודות האלו כתובות, כמוכן, בידי מבקרים סובייטים. אם גם יכולים אנו לראות עתה בראשיתה של "הפשרה" שגיה בבקורת הספרותית הסובייטית,<sup>14</sup> לא יוכל השינוי ביחס לפרוסט לבוא אלא אם כן יתורגם החיפוש בשלמותו לרוסית וגם יפורסם במספר מספיק של טפסים, כדי שיעמוד בנקל ובשלמותו לרשות הקורא הרוסי. כשלעצמי הייתי מקדמת זאת בברכה, והייתי מצפה בסקרנות לראות עד כמה הקורא הסובייטי בן-זמננו מוכן לקבל את מרסל פרוסט כגדול הסופרים הצרפתים במאה שלנו.

## הערות

<sup>1</sup> א. וו. לונאצ'ארסקי, *Sobranie Sochinenii v vos'mi tomakh* (מוסקבה, 1963—65, Khudozhestvennaia Literatura).

<sup>2</sup> א. לונאצ'ארסקי, *On Literature and Art* (מוסקבה, הוצאת פרוגרס, 1965).

<sup>3</sup> המהדורה, ממנה אנו מצטטים כל הזמן, היא בת שמונה כרכים. התרגומים כולם שלי.

- <sup>4</sup> מרסל פרוסט, *Sobranie Sochinenii I. V Poiskakh za utrachennym vremenem : V Storonu Svana* (מוסקבה ולנינגראד, גוסליטאיזדאט, 1934—1938).
- <sup>5</sup> מרסל פרוסט, בקראפנאיה ניבה, מס. 6, 11 בפברואר 1923, בלי ציון עמודים.
- <sup>6</sup> מסה זו נתפרסמה תחילה בשם "קודא אידי'ט פראנצוזסקאיה אינטליגנציה" בכתב-העת ליטראטורניי קריטיק ב, 1933, בלי ציון עמודים.
- <sup>7</sup> מאמר זה נתפרסם לראשונה בשם "פיסמא איז פאריז'ה : פיסמו טרטייה" בעתון קראפנאיה גאזיטה (הוצאת-ערב), מס. 28 ו-29, 1 ו-2 בפברואר 1926, בלי ציון עמודים.
- <sup>8</sup> מאמר זה נתפרסם לראשונה בשם "ק כאראקטריסטיקה נוביישיי פראנצוזסקוי ליטראטורי" בכתב-העת פציאט א'י רבולוציה ב, 11 במרס 1926, עמ' 26—17.
- <sup>9</sup> המאמר הטוב ביותר על הנושא, מבין המאוחרים ביותר, נכתב בידי נ. ברברובה : "סוב-ייטסקאיה קריטיקה סבודנייה" ("הביקורת הסובייטית כיום") בכתב-העת נובי ז'ורנאל, כרך 85, 1966, עמ' 106—82 וכרך 86, 1967, עמ' 128—105. התרגומים שלי.
- <sup>10</sup> ברברובה, ע' 85.
- <sup>11</sup> שם, ע' 98.
- <sup>12</sup> שם, ע' 117.
- <sup>13</sup> שם, ע' 84.
- <sup>14</sup> שם, ע' 111.

יצירה שיש בה תיאוריות היא כחפץ שמשאירים עליו את תווית המחיר.

לא רק פעוטות אלא גם משוררים מחנכים בסטירות-לחי.

לעתים קרובות הסופרים מגיעים לעצמת ריכוז שהיתה נשללת מהם במשטר של חירות פוליטית או של אנארכיה ספרותית, והיא מתקיימת בידם כאשר שוררת עליהם עריצותו של מלך או רודנותה של פואטיקה, על-ידי קשיחות כללי הפרוזודיה או דת המדינה.

מרסל פרוסט